

برادران حبیبیان احیاکنندگان فرش نائین

سید مهدی سجادی نائینی

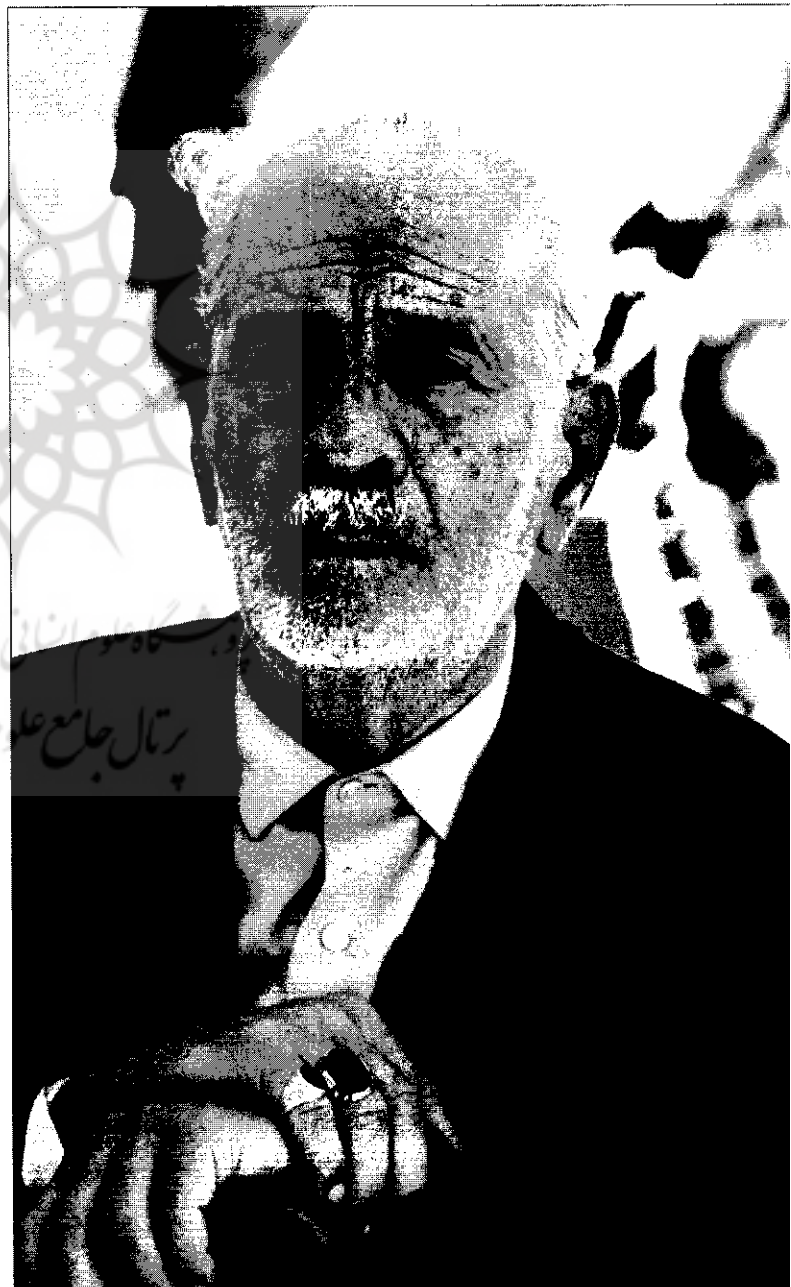
نائین شهری باستانی است که دیرینگی آن به قبل از اسلام باز می‌گردد. وجود آثاری همچون «نارین قلعه» یا «نارنج قلعه» و گویش خاص مردم آن گویای این نکته است که هسته اولیه نائین در روزگار پیش از اسلام شکل گرفته است. حتی افسانه‌های کهن نام این شهر را به «نائن» پسر نوح نبی نسبت می‌دهند و او را بانی شهر معرفی می‌نمایند. گروهی از پژوهشگران نیز بر آن‌اند که جمعی از فلسطینیان پس از آنکه به دست کوروش هخامنشی نجات یافتند در این محل شهری بنا کردند و به یاد موطنشان نائین نامیدند. به هر حال آنچه مسلم است اینکه در روزگار قبل از اسلام نائین شهر کوچکی بود که گاه جزئی از خاک یزد و زمانی بخشی از اصفهان به شمار می‌آمد.

پس از استقرار اسلام و گسترش آن در کشور ما، نائین نیز هم‌زمان با اصفهان به تصرف مسلمین در آمد. با انتشار اسلام در ایران مرکزی، نائین شهر کوچکی بود که بر سر راه‌های عمده ارتباطی قرار داشت.

اگرچه این ویژگی نائین را مورد توجه دولتمردان قرار می‌داد، اما متأسفانه این شهر کوچک کویری چنانکه باید پیشرفت و ترقی لازم را نداشته است، به طوری که روزبه‌روز از جمعیت آن کاسته شده است. ویژگیهای آب و هوایی و خشکسالی‌های پیاپی که گاه کشاورزان این شهر را از حداقل محصول محروم می‌کرد نیز دلیل دیگری بود که نائین همچنان شهری کوچک باقی بماند و تا اواخر دوران قاجار «قصبه» نامیده شود.

با همه این محرومیت‌ها، استعداد و سختکوشی مردم نائین از دیرباز مورد تأیید عموم پژوهشگران بوده است. وجود شخصیت‌های بزرگ علمی و دینی و فرهنگی همچون میرزا رفیعا نائینی و جلالی نائینی و استاد فریدون نائینی، نائین را به عنوان پرورشگاه استعدادهای درخشان و چهره‌های شگفت، مورد توجه پژوهشگران قرار داده است. امروز هر جا سخن از نائین و نائینی به میان می‌آید، بیشتر رنگ قالی نائین با طرح‌های متنوع در اذهان فرهنگ‌دوستان زنده می‌شود. اگر چه این صنعت را با کمتر از یک قرن سابقه نمی‌توان قدیمی به‌شمار آورد، اما همه پژوهشگران، نائین و روستاهای آن را یکی از مراکز مهم تولید قالی به‌شمار می‌آورند.

تاریخچه قالیبافی نائین به سالهای نخستین دهه ۱۳۰۰ شمسی باز می‌گردد. در این زمان مرحومین میرزا حسین‌خان سجادی و میرزا جوادخان سجادی که از سادات محترم نائین بودند، نخستین کارگاه آموزشی قالیبافی را در نائین افتتاح کردند. مدیریت این کارگاه بر عهده مرحوم پیرزاده بود که به عنوان معلمی دلسوز مورد احترام مردم نائین بود.

استعداد مردم نائین و کوشش طراحان اولیه فرش باعث شد تا در همان سالهای نخست، فرش نائین با قالیهای اصفهان و کاشان رقابت کند (۲: ص ۳۴).

برادران حبیبیان، مرحوم حاج فتح‌الله و مرحوم شیخ محمد، از جمله طراحان و تولیدکنندگان فرش نائین بودند که در اعتلای این صنعت نقشی چشمگیر و اساسی داشته‌اند. مرحوم امامی نائینی در کتاب نائین قدیم (تألیف ۱۳۲۴) هنر این دو برادر را مورد تأیید قرار داده و طرحهای آنها را در پیشرفت قالیبافی نائین مؤثر دانسته است. پژوهشگران دیگر نیز خدمات آنها را یکی از دلایل شهرت فرش نائین به‌شمار آورده‌اند.

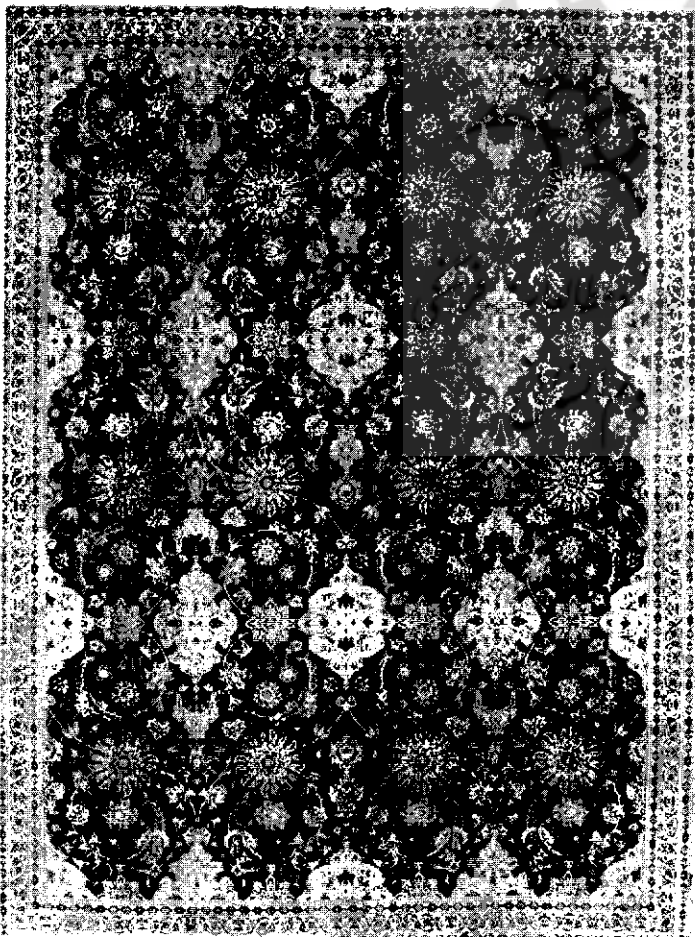
حاج فتح‌الله حبیبیان در سال ۱۲۸۲ شمسی در نائین متولد شد. پدر وی استاد حبیب‌الله کاشیگر از هنرمندان و کاشی‌سازان بنام بود که در نائین از احترامی خاص برخوردار بود. در آن روزگار کاشی‌سازی و کاشیگری و سفالگری از هنرهایی بود که در نائین جایگاهی خاص داشت. فتح‌الله دوران کودکی را در خدمت پدر هنرمندش گذرانید و اگرچه در کودکی پدر را از دست داد، اما میراث گرانقدر پدر را حفظ کرد. به‌طوری که ذوق و شوق نقوش کاشی از همان کودکی در یاد و خاطر وی جلوه‌گر بود، نقوشی که بعدها در طرحهای فرش نائین تجلی یافتند.

وی پس از فوت پدر تحت سرپرستی مرحوم رهنما قرار گرفت. رهنما که دایی حاج فتح‌الله از طراحان بنام فرش نائین به‌شمار می‌رفت و توانست در آموزش خواهرزاده تأثیر بسیار داشته باشد.

حاج فتح‌الله چون به سن ده سالگی رسید در کارگاهی که در نائین دایر شده بود، شرکت کرد و زیر نظر مرحوم پیرزاده آموختن طراحی فرش را آغاز کرد. در آن روزگار یکی از استادکاران فرش نیز از اراک به نائین آمده بود و علاقه‌مندان را آموزش می‌داد. پس از دو سال به فراگیری قالیبافی پرداخت و در اندک مدت در بافت فرش تجارب بسیار اندوخت و علاوه بر آن امور مربوط به فرش همچون چله‌دوانی و پشم‌ریسی و رنگرزی را نیز به خوبی فراگرفت. حاج فتح‌الله نقوش مربوط به کاشی را که از کودکی با آن آشنا شده بود، در ذهن داشت. به همین دلیل سعی کرد با طرح جدولی این نقوش را برای نقشه‌فرش پیاده کند. و توانست جدولی را که در نظر داشت با نقوشی مانند گل و بلبل و شمع و پروانه طراحی کند. در ۱۲ سالگی موفق شد این طرح را با کمک دو خواهری که در خانه داشت بیافند. در آن روزگار (۱۳۰۰ شمسی) معاملات فرش در اصفهان رونق چندانی نداشت، به‌طوری که کلیه معاملات قالی در قهوه‌خانه‌ها انجام می‌شد. حاج فتح‌الله این فرش را با کمک

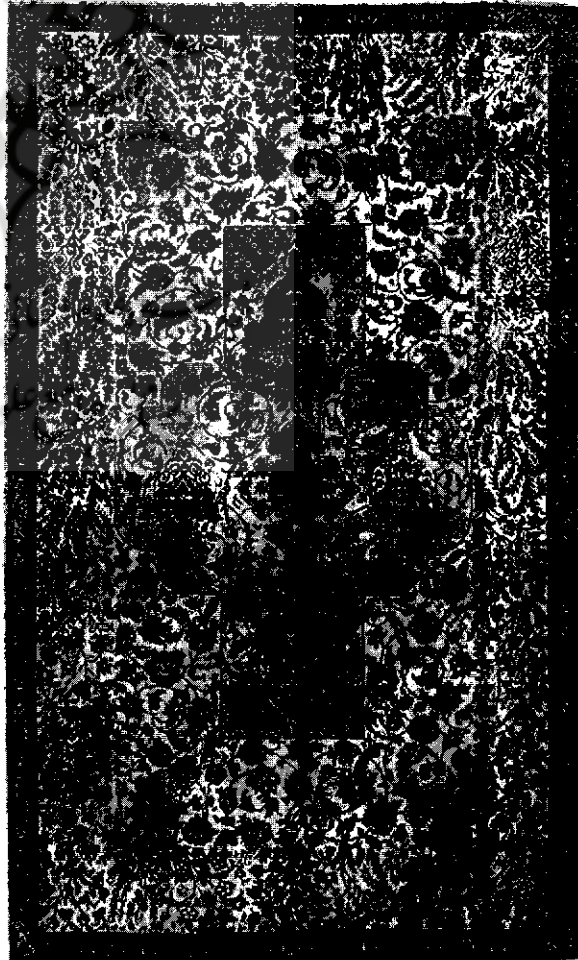
دایی خود رهنما به اصفهان آورد. پس از ده روز این فرش را تاجری عرب به قیمت صد تومان خریداری کرد. در آن هنگام صد تومان ثروتی عظیم به حساب می‌آمد و کوچه صد تومانی‌ها در اصفهان به سبب اقامت چند خانواده که ثروتشان به صد تومان می‌رسید مشهور بود.

فروش این فرش با این قیمت قابل توجه باعث شد، صنعت فرش در نائین نهادینه شود. در این زمان برادر کوچکش شیخ محمد نیز به او پیوست و با آنکه در سنین نوجوانی بود به سرعت به فراگیری این فن و هنر پرداخت. برادران حبیبیان تصمیم گرفتند طراحی و نقشه‌کشی فرش را تکمیل کنند. آنچه دو برادر را در این تصمیم راسخ می‌کرد تشویق افراد فامیل بود. پس از دو سال برادران حبیبیان به اصفهان آمدند تا از بناهای تاریخی این شهر الهام بگیرند. آنها با حضور مستمر در بناها و ملاحظه نقوش گنبد مساجد امام و شیخ لطف‌الله و نقاشی‌های عمارت عالی‌قاپو توانستند در طراحی فرش مهارت پیدا کنند. اما تا دوازده سال آنچه طرح می‌زدند به سفارش استاد اراکیشان بود. در این هنگام دو برادر تصمیم گرفتند به استقلال کار کنند، آنها اولین کار را با استفاده از رنگهای ملایم شروع کردند، چرا

که رنگهای ملایم خاص مناطق کویری بود، در حالی که نقوش اراکی تماماً دارای رنگهای تند بود.

به زودی این نقوش مورد توجه مردم خطه کویر قرار گرفت و چون با روحیه آنها سازگار بود طرفداران بسیار یافت. برای همین پس از مدت کوتاهی کارهای برادران حبیبیان بر سر زبانها افتاد و حتی به تهران نیز رسید. به طوری که در اوایل دهه ۱۳۰۰ شمسی بافت فرش به ابعاد ۱۷ مترمربع به آنها سفارش داده شد تا در یکی از کاخهای پایتخت مورد استفاده قرار گیرد. برادران حبیبیان بافت این فرش را با طرح جنگلی آغاز کردند و توانستند فرشی بیافند که مورد تأیید همه دست‌اندرکاران و استادان فن قرار گیرد. (مرحوم حاج فتح‌الله در زمان حیات از جزئیات طراحی و بافت این فرش و مهر کردن هر ۱۰ سانتی‌متر آن به مهر حکومتی برای جلوگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی، مطالب جالبی به یکی از مجلات تخصصی فرش اظهار داشته که از ذکر این جزئیات در می‌گذریم.) به هر حال بافت این فرش که هر روز به نظر مأموران و مقامات کشورهای

خارجی می‌رسید، باعث شد تا نام دو برادر به عنوان طراحان و بافندگان کم‌نظیر فرش از مرزهای ایران نیز بگذرد و فرش نائین با سابقه‌ای نه چندان طولانی مورد توجه علاقه‌مندان قرار گیرد. آنچه باعث این شهرت گردید افزون بر طرح بسیار عالی که چکیده سالها طراحی این دو برادر بود، بافت عالی و کیفیت بسیار خوب رنگها بود. پس از بافت این فرش و در فاصله‌ای بسیار کم سفارش دو تخته فرش با ابعاد ۲۴ متر برای یکی از کاخهای سلطنتی اروپا به برادران حبیبیان رسید. از این زمان زمینه رواج قالیبافی نائین آغاز گردید و دستگاههای متعددی در نقاط مختلف نائین و روستاهای اطراف نصب شد. و شمار قابل‌توجهی از مردم به این کار علاقه‌مند شدند.

آنچه باعث موفقیت حبیبیان‌ها گردید دقت و وسواس آنها در کار بود، به طوری که کلیه مراحل کار از پشم‌ریسی تا رنگ‌رزی و سایر امور زیر نظر مستقیم آنها و در کارگاههای مخصوص که برای همین کار ایجاد شده بود انجام می‌گرفت. به تدریج تولیدکنندگان دیگر نیز وارد عرصه تولید فرش نائین شدند.

با گذشت زمان تولیدات فرش برادران حبیبیان مورد توجه تجار داخلی و خارجی قرار گرفت. به طوری که میزان تولید پاسخگوی درخواست مشتریان و خریداران نبود. اگرچه وقایع سال ۱۳۲۰ شمسی رکود شدیدی در این صنعت ایجاد کرد، اما حاج فتح‌الله و برادرش همچنان به کار خود ادامه دادند. حاج فتح‌الله با تهیه مغازه‌ای در تهران شروع به فروش فرش نائین کرد. این کار که گاه با زیان نیز همراه بود، فرش نائین را به شهرت رسانید و در اذهان زنده نگاه داشت. در دهه ۱۳۴۰ شمسی اولین نمایشگاه اختصاصی فرش حبیبیان در شیراز برپا گردید. این نمایشگاه نشان و جایزه بهترین کیفیت را از نظر طراحی و بافت و سایر موارد نصیب دو برادر کرد. از این زمان با صدور فرش به کشورهای اروپایی زمینه گردش چرخه تولید فرش نائین بیش از پیش فراهم گردید و شمار قابل‌توجهی از مردم این شهر به نوعی با این صنعت مربوط شدند.

کیفیت عالی فرش‌های حبیبیان موجب شد که اکثر کاخها و موزه‌ها و گالری‌های اروپا با فرش‌های آنها مفروش گردد و شهر کوچک و کویری نائین که هیچ‌گاه مورد توجه مقامات نبود و حتی طبیعت نیز کوچکترین لطفش را از آن دریغ کرده بود بر سر زبانها افتاد و هنردوستان خارج از کشور و مجموعه‌داران و گنجینه‌داران دنیا نائین را به‌عنوان یکی از شهرهای هنری ایران به‌شمار آوردند.

عشق به فرش و تولید آنچنان در وجود برادران حبیبیان

رسوخ کرده بود که تصمیم گرفتند، فرزندانشان را نیز وارد این کار کنند. با ورود فرزندان آنها فرش نائین ترقی بیشتری کرد. در سال ۱۳۵۲ شمسی حاج فتح‌الله حبیبیان به‌عنوان بهترین تولیدکننده فرش در ایران معرفی گردید و از وی به علت خدمات ذی‌قیمت او به فرش تجلیل شد. با پیروزی انقلاب اسلامی و حوادث مترتب بر آن فرش نیز گرفتار رکود شد اما حبیبیان با عشق و علاقه به تولید ادامه داد.

به مرور زمان مسؤولان و دولتمردان، فرش را به عنوان صنعتی ارزآور مورد توجه قرار دادند و نمایشگاههایی دایر کردند. برادران حبیبیان با شرکت مستمر در این نمایشگاهها و عرضه بهترین فرشها بار دیگر این صنعت را مطرح کردند و هنردوستان را متوجه آن نمودند. در این هنگام عده‌ای سودجو با سوءاستفاده از نام برادران حبیبیان فرشهایی با کیفیت پایین به بازارهای جهان عرضه کردند. مرحوم حبیبیان هیچ‌گونه اقدامی برای جلوگیری از این کار نکرد، اما سعی کرد با ارائه بهترین و نفیس‌ترین فرشها با این اقدام غیراصولی مبارزه کند. او در این کار موفق شد.

مرحوم شیخ محمد حبیبیان در سال ۱۳۶۱ شمسی در نائین درگذشت. حاج فتح‌الله نیز به دلیل کهولت سن و خستگی ناشی از سالها کار بی‌وقفه امور مربوط را به داماد و برادرزاده خود فرهنگ حبیبیان واگذار کرد. فرهنگ نیز تحت نظارت حاج فتح‌الله توانست به بهترین نحو نظرات استاد و راهنمایش را لحاظ کرده و کماکان به تولید قالی‌های عالی بپردازد. چنانکه بزرگترین فرش دستباف جهان به مساحت ۱۲۰۰ متر مربع را تولید کرد. این شاهکار نفیس و بی‌بدیل و شکوهمند هم‌اینک در یکی از کشورهای عربی چشم مشتاقان را می‌نوازد. (از این فرش در هنگام تولید، گزارشهای بسیار در جراید به چاپ رسید.)

مرحوم حاج فتح‌الله حبیبیان در سال ۱۳۷۳ شمسی بر اثر سکته قلبی درگذشت. در هنگام فوت ۹۱ ساله بود. در سال ۱۳۷۹ مرحوم فرهنگ نیز به استنادش پیوست و به آرامش ابدی رسید.

مرحوم حاج فتح‌الله حبیبیان که به حق بازمانده سنت هنر اصیل ایرانی اسلامی بود، مسلمانی معتقد و بی‌ریا بود. وی همه موفقیت‌هایش را مرهون عشق پاک می‌دانست که به سالار شهیدان داشت. او خود با افتخار می‌گفت هفتاد سال است زیارت عاشورای شبانه‌اش ترک نشده است و طرفه آنکه به هنگام قرائت زیارت عاشورا فوت کرد. مرحوم شیخ محمد نیز همچون برادر مسلمانی پاک اعتقاد بود. برادران حبیبیان در نائین به نیکوکاری معروف بودند و بیمارستان حشمتیه نائین و سایر مستحبات عام‌المنفعه آنها معروف است.

برادران حبیبیان با خرید یک روستا و انتقال آب آن به نائین خدمت بزرگی به مردم این شهر کردند. اگرچه با مرگ این دو برادر صنعت فرش نائین دو تن از حامیان واقعی را از دست داد اما خوشبختانه نوادگان حاج فتح‌الله همچنان کار دو برادر را ادامه می‌دهند.

در این میان کوچکترین نوه مرحوم حبیبیان، محمودرضا، دقیقاً به راه آنها رفته و کارگاههای رنگرزی و چله‌کشی و طراحی تا مرحله تولید را حفظ کرده و این کار توأم با خلاقیت و نوآوری است.

به‌طور کلی اگر ادعا کنیم این خاندان در بقای فرش نائین و حفظ آن از زوال (به‌خصوص در سالهای جنگ جهانی دوم) تأثیری چشمگیر داشته‌اند، سخنی به گزاف نگفته‌ایم. استاد بزرگوار احمد امامی نائینی که کتاب پدر دانشمندش را تکمیل فرموده از قول یکی از دست‌اندرکاران فرش نائین می‌نویسد: «هیچ نائینی به اندازه حبیبیان به نائین استفاده نرسانیده، چه او اقتصاد نائین را با تولید فرش ارزنده زنده نگاه داشت...».

* برای تهیه شرح حال برادران حبیبیان کمکهای جناب آقای محمودرضا حبیبیان و مصطفی هیئتیان شامل حال نگارنده بوده است. از این دو بزرگوار تشکر کرده و برای آنها آرزوی موفقیت داریم.

منابع

- ۱- امامی نائینی، حسین. نائین قدیم با حواشی احمد امامی نائینی (نسخه چاپ نشده).
- ۲- سجادی نائینی، سید مهدی. نائین بلده طیبه، انتشارات بنیاد پژوهش، اصفهان، ۱۳۷۹.